

Fra Sjønnerud til Auschwitz

Sjønnerud sett fra Østre Flaen. Dalsrudberget i bakgrunnen. Husa i Dalsrud til venstre for låvetaket. Bua til venstre for boligen ble flyttet til Spiksetbakken. Bak bolighuset og bua skimtes husa i Negarn Østre Spikset. Huset til Kåre Sagen skimtes mellom bolighuset og låven. Eva Spigset i Solbakken eier bildet.

Bruket Sjønnerud lå nedafor Spiksetbakken, nord for Køldalen v. Togstadvegen i Ullern. Tunet var på ryggen ovafor Åmotdalen der Steinbekken og Langdalsbekken (Nordstubeekken) møtes.

Sjønne Eriksen fra Delerud ryddet plassen og bodde der i 1820. Navnet er nok etter ham. Bruket som var på ca. 50 mål med god jord hadde gnr. 81 bnr. 4. Det er omtalt på s. 293 og s. 296 i Sør-Odal bind VII. Torkild Engebretsen Spigseth (1842-1921) solgte eiendommen til eier av Vestre Flaen gnr. 81 bnr. 14 før han døde.

Ved begynnelsen av 2. verdenskrig leide jøden **Herman Isak Landau** Sjønnerud. (Til daglig bare Isak). Han hadde ei husholderske som het Olga. Hun var ei ferm dame fra Kristiansand. Ingen husker etternavnet hennes, fordi hun ble omtalt som Olga Sjønnerud. Isak ble arrestert i oktober 1942. Naboer hjalp Olga etter at hun ble alene. Hun hadde en elghund til selskap. Den slapp besøkene inn, men nødvendig ut igjen, er det blitt meg fortalt. Det var en liten hest, ku og høner der. En av mine fremmelige fettere solgte noen høner til Olga. Reven fikk skylda for å ha tatt dem. Olga lot naboer komme og plukke bær av bærbuskene. Etter krigen flyttet hun til Bakli. Der bodde hun resten av livet.

Lensmann Føreid holt løsøreauksjon over smått og stort på Sjønnerud den 19. juni 1946. Smått og stort byttet eiere. Den vesle, hesten/ponnien Dokka med redskap kom til Brattknippe og møbler ble spredt rundt om. Sjønnerud hadde tidligere hørt sammen med Bakken. Etter krigen ønsket eieren der et jordskifte med Flaen. I følge Glåmdal jordskifterett ble jordskifte påbegynt i 1946. Dom ble avsagt, 12.11.1948, og over jordskifte dom, 10.08.1949.

Bruket ble delt øverst i skråningen nedafor tunet, bak låven, i rett linje mellom de to bekkeløpa. Det trekantede jordstykket nedafor tunet, Åmotdalen, ble lagt til Vestre Flaen. Ei bru over Langdalsbekken binder Åmotdalen sammen med ett areal nedafor Solbakken, som tilhørte Bakken. Dette avsto Bakken til Flaen. Arealet fikk bnr. 4, som var det gamle bruksnummeret til Sjønnerud. Tunet i Sjønnerud og jordvegen ovafor ble lagt til Bakken, bnr. 5 og 16. På Vestre Flaen og i Bakken ble jordvegen etter utskiftinga mer samla enn før. Vegen til Sjønnerud gikk nedover jorden fra Spiksetsvingen ved delet mellom Bakken og Østre Flaen. Ny eier solgte husa til nedriving og pløyde opp vegen. Livet i grenda gikk videre med nye eiendomsgrenser, og Sjønnerud som var et eget bruk i nærmere 130 år var borte for alltid.

Borte for alltid var også Isak Landau. Far nevnte ham ofte, og beklaget skjebnen hans. Vi så rett ned til Sjønnerud fra barndomshjemmet mitt. Jeg kan huske husa som sto der og at de ble revet.

Det far fortalte gjorde inntrykk på meg. Da arkivmateriale fra krigens dager ble offentliggjort i 2010, ville jeg prøve å finne opplysninger om ham. Navnet husket jeg ikke lenger, men en dag dukket det opp igjen. Noen få slektninger og naboer husket ham. Jeg satte i gang med å søke. Opplysningen jeg fant var lite trivelige:

Isak var jøde, født i Uniev i Polen. Han kom til Sør-Odal i 1901. Når han bosatte seg på Sjønerud vites ikke. Han kjørte med hesten/ ponnien Dokka, og kjøpte opp huder/skinn for et firma i Oslo. Han fartet helt inn mot svenskegrensen. En bror av Isak drev manufaktur forretning i hovedstaden.

Jørgen Sætern i Slåstadsætra tegnet Isak i kjent antrekk. Det var ei mørk skinnjakke i følge en som husker ham.

Isak ble varslet og rådet til å flykte til Sverige, om han ville berge livet. I flg. Per Strøm f. 1946 på Østre Spikset. Hans farfar ved samme navn 1887–1967, var områdesjef i Milorgs gruppestab1232, og kjente til nazistenes planer. Det er vanskelig å forstå at Isak ikke fulgte rådet.

Den 26. oktober 1942 er omtalt som ”den norske krystallnatten.” Alle jødiske menn skulle da arresteres, etter ordre fra Berlin dagen før. En måned senere kom turen til kvinner og barn. De som var «mistenkt» å være jøder måtte fylle ut et skjema, som ble grunnlag for arrestasjon. Da Isak ble hentet trudde han kan hende at det bare dreide seg om registrering. Lensmannen ga Isak god anledning til å komme seg unna. Det ble sagt at Isak satt lenge alene i bilen utafor lensmannskontoret på Skarnes. Kanskje var han i den tro at han skulle bli kjørt hjem igjen? Han ble kjørt til Oslo.

I Statspolitiets Digitaliserte protokoll (S-1329/Cke/L004), 1941- 1945, fant jeg på s. 8: **Isak Landau, Skarnes, født 20.10.1878, arrestert og sendt til Rødtvet fengsel i Oslo den 26.10.1942.** (Da var han 64 år). Han ble registrert som L. nr. 243-42/43 og sendt videre derfra den 28.10.1942.

Hvor ble han sendt? Jeg søkte på norske krigsfangeleire og fant igjen Isak på lista over de som ble sendt **fra Berg krigsfangeleir til utryddelsesleir i utlandet.** Leiren ble anlagt på søndre Berg gård under Jarlsberg hovedgård, påbegynt allerede i 1941. Leiren hadde bare norske nazi vakter, mange av dem tidligere frontkjemper. Den ble kjent for stor råskap. Det framgår i omtalen at Germanske SS og hird folk fikk betalt 20 kr for arrestasjon av menn og 40 kr for kvinner og barn. Teksten under er utdrag av noe av det jeg har funnet skrevet om Berg:

Da de første 60 jødene ankom i øsende regnvær den 26. oktober 1942, var det tre nakne brakker med jordgolv som møtte dem. Her var det ingen ovner, ingen senger, stoler, benker, ikke noe kjøkken, avtreder, eller vann. I løpet av de påfølgende dagene kom det ytterligere 300 jøder. Det sier seg selv at forholdene raskt utviklet seg til en katastrofe. I boka ”Skyggene fra Quislings hønsegård”, skrevet av Svein Bugge viser han til et kildeskrift av de to tidligere Berg-fangene Carl Haave og Sverre J. Herstad. Svein Bugge skrev:

Jødernes inntog

«Et ekstrarog med kuvogner stanset ved Berg, et ødslig sted noen kilometer nordøst for Tønsberg. Dørene ble revet opp og under skrik og brøl fra godt bevæpnede vakter ble de fullpakkede vognene tømt for sitt innhold. Regnet høljet ned. En underlig samling av menn- fra den grønneste ungdom til den gråeste olding- fra 15 til 90 år. I gåsegang, flankert av bevæpnede

vaktene, beveget prosesjonen seg framover. Omsider kom de til Berg, tre brakker som lå inne i skogen. Der ble fangene fordelt på rommene. Alt de hadde med seg, unntatt spisebestikk ble tatt fra dem og brakt til «Det hvite hus», administrasjonsbygningen som lå om lag 300 m nedafor brakkene mot vest. Det meste av effektene kom aldri tilbake til Eiermannen.»

Haave og Herstad beskriver de norske jødernes møte med fangeleiren på Berg:

«Den 28. oktober 1942 sto om lag 350 mann (Isak var nok en av dem) oppstilt på jordet ovenfor «Det hvite hus» og hørte vaktchef Lindseths velkomsttale (han var fylkessjef i NS): «Jøder- det er tidens krav at dere er her. Vi skal ikke terrorisere dere, dere skal få den behandling dere selv ønsker. Ved ethvert forsøk på flukt vil dere bli fylt med bly, eller det blir tatt andre represalier!»

760 norske jøder ble sendt fra Norge til leire i Polen og Tyskland. Disse jødene kom fra hele landet. Ca. hver 3. ble sendt via interneringsleiren Berg. Auschwitz, som ligger i Polen på den gang tysk okkupert område, var utpekt som sentrum for fullstendig utryddelse av jødedommen.

Haave og Herstad beskriver jødetransporten fra Bergleiren:

«Den uhyggelige natten til den 27. november 1942 har for alltid etset seg inn i de overlevendes sinn som en svart skygge. Om lag 280 personer ble plukket ut, skilt fra pårørende og venner og sendt til utslettelse. Fem av disse, skulle som ved et mirakel komme fra det med livet.

Den 26. om kvelden var det appell. Denne ebbet ut, uten at noe hendte, og fangene ble sendt inn igjen. Klokkene 4 om morgenen fikk hver utlevert to brød og seks sildekaker. Da skjønnte alle at det foresto ei lang reise. Da det kom ordre om at yttertøy, gummistøvler og beksømstøvler skulle bli igjen, var det klart at det gjaldt en reise ut av landet. Så kom appellen. Som dyr ble fangene drevet ut i mørket. Da det gikk litt for sent med de syke, skar Lindseths stemme gjennom til lagføreren: «Se til å få dem ut. De er jo bare jøder!»

Fangeskipet Donau la ut fra Amerikalinjens kai nedafor Akershus festning med 532 jøder om bord den 27. november 1942. Bare 9 overlevde og kom tilbake til Norge. Bildet ble tatt i all hemmelighet av Georg W. Fossum/NTB SCANPIX.

Enkelte var så syke at de måtte bæres på bårer. De ble plassert på linjen med de andre. Så begynte navneoppropet. I lysskjæret fra lyktene på Wallestads bil foregikk sorteringen. Alle som var gift med jødiske kvinner og de ugifte ble stilt sammen (Isak Landau var ugift). De ariske gifte kom for seg. Den som sier han er gift arisk og ikke er det, blir skutt, sa Lindseth. Da den dystre seremonien var over, ble den første og største gruppen kommandert marsj nedover mot jernbanelinjen. Den lange, tause rekken av fanger forsvant inn i mørket med sykebårene mellom seg. Lyden av ett og annet brøl fra vaktene var det eneste som vendte tilbake til dem som sto igjen. De ble stående til klokka 9 på formiddagen.

Donau ankom Stettin i Polen kl. 11:30 fire døgn senere. Turen tok lengre tid enn normalt p.g.a. uvær. Med tog gikk reisa videre i halvhøye godsvogner (kuvogner) med start kl. 16:12 samme dag. Den 1. desember kl. 21:00 var toget framme i Auschwitz. 188 kvinner, 109 menn og 49 barn under 16 år ble kjørt på lastebiler inn i leiren og gasset i hjel straks. De øvrige var vurdert som arbeidskraft.

Antall jøder som ble drept under 2. verdenskrig totalt oppgis å være mellom 4,8 og 6 millioner. Noen forskere mener at det kan være enda flere. Ca. 1 million av de drepte var barn. Norske jøder oppgis å ha vært ca. 2200 før krigen. Nesten halvparten ble drept. Mange nordmenn risikerte livet for å løse de som flyktet til Sverige. Hva galt har jødene gjort? Hvorfor ble de så forhatte? Med jødeforfølgelse som søkeord fikk jeg følgende svar:

- Det er eksempler på jødeforfølgelse helt fra Mosebøkene
- Jødene fikk skylda for nesten alt som gikk galt.
- De fikk blant annet skylda for Jesus død.

- Skylda for svartedauen og for å ha forgiftet drikkevannet i Roma
- I krisetider klarte mange jøder seg bra i forhold til andre, fordi de var flinke forretningsfolk.
- Motivet for jødeforfølgelse har vært religiøse, politiske og økonomiske, men også redsel for dommer og overtro.

Kilder:

Sør-Odal bygdehistorie bind VII s. 296, egne minner, slekt og granner i Spiksetgrenda.

Bildet av Sjønerud er utlånt av Eva Spigset i Solbakken

Visa Byttedilla fra Jorun Dahl, eier av Dysterudmoen

Tegning av Isak, fra boka: Brødrene Sætern, Gulbrands vers og Jørgens strek

Digitalarkivet, Statspolitiets Digitaliserte protokoll

Berg Krigsfangeleir (Aktive fredsreiser)

Fakta om Auschwitz

Om jødeforfølgelser fra Internett, div. anonyme forfattere av skolestiler etc.

Reidun Spigseth Opsahl, mai 2010

Sør- Odal slekts- og historielag